

ગુમ થયેલ વ્યક્તિ મૃત ગણાય

ભારતનો પુરાવા અધિનિયમ, ૧૮૭૨ ની કલમ-૧૦૭ અને ૧૦૮ ની કાનુની વ્યવસ્થા સમજવા સારૂ કલમોનો ઉલ્લેખ નીચે કરેલ છે.

કલમ-૧૦૭. ત્રીસ વર્ષ દરમિયાન હયાત હોવાનું જેના વિષે જાણવામાં આવ્યું હોય તે વ્યક્તિનું મૃત્યુ સાબિત કરવાનો બોજો:

કોઈ વ્યક્તિ હયાત છે કે મૃત્યુ પામી છે એવો પ્રશ્ન હોય અને એવું દર્શાવવામાં આવે કે ત્રીસ વર્ષ દરમિયાન તે હયાત હતી. તો તે મૃત્યુ પામી છે તે વાત સાબિત કરવાનો બોજો તે મૃત્યુ પામી હોવાનું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહેનારી વ્યક્તિ ઉપર છે.

કલમ-૧૦૮. સાત વર્ષ સુધી જેના ખબર અંતર ન મળ્યા હોય તે વ્યક્તિ હયાત છે તે વાત સાબિત કરવાનો બોજો:

પરંતુ જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ હયાત છે કે મૃત્યુ પામી છે એવો પ્રશ્ન હોય અને સાબિત થયું હોય કે હયાત હોત, તો જે વ્યક્તિઓને તેના ખબરઅંતર સ્વાભાવિક રીતે મળ્યા હોત, તેમને સાત વર્ષ સુધી તેના ખબરઅંતર મળ્યા નથી, તો તે હયાત છે એવું સાબિત કરવાનો બોજો તે હયાત હોવાનું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહેનારી વ્યક્તિ ઉપર આવે છે.

શું એવી માન્યતા ઉપર કે વ્યક્તિ મૃત્યુ પામી હશે, તેને મૃત જાહેર કરી શકાય? કે જ્યારે કોઈ વ્યક્તિએ એક નક્કી સમય મર્યાદામાં પોતાના નજીકના કુટુંબ સાથે કોઈપણ પ્રકારનો સંપર્ક કર્યો ન હોય ત્યારે શું એ વ્યક્તિ મૃત્યુ પામેલ છે તેમ જાહેર કરી શકાય? શું કોઈ વ્યક્તિ જીવિત કે મૃત પામેલ છે તે સાબિત કરવા સારૂ કોઈ પુરાવો રજૂ કરવો જરૂરી છે? અગર હા તો તેવા દાવાની સાબિતીના પુરાવા રજૂ કરવાનો બોજો કોની ઉપર? આવા સવાલો નીચલી કોર્ટના આદેશ સામે થયેલ એક અપીલ હેઠળ નામદાર ગુજરાત હાઈકોર્ટ સામે આવ્યા હતા.

“ધૂવ નિવાસ” નામે એક સ્થાવર મિલકત શ્રી બાલકૃષ્ણ મુળજીભાઈ ધૂવ દ્વારા ૯૯ વર્ષના ભાડા હકકથી રાખેલ હતી. શ્રી બાલકૃષ્ણ મુળજીભાઈ ધૂવના મૃત્યુ બાદ ઉપર દર્શાવેલ મિલકત તેમના ત્રણ દિકરાઓના ભાગે આવેલ હતી જે (૧) શ્રી પ્રભાશંકર બાલકૃષ્ણ ધૂવ, (૨) શ્રી રતિલાલ બાલકૃષ્ણ ધૂવ અને (૩) શ્રી અરવિંદ બાલકૃષ્ણ ધૂવ.

અરવિંદભાઈ સને. ૧૯૭૦ માં પોતાનુ ઘર છોડીને જતા રહ્યા હતા અને તેમના પરિવારજનોએ અરવિંદભાઈના ઠેકાણાની કોઈ કાર્યવાહી કરી ન હતી કારણ કે અરવિંદભાઈને કઈ જગ્યાએ છો એવુ પુછવામાં આવે તે પસંદ ન હતુ. જ્યારે અરવિંદભાઈ ત્રણ ચાર મહિના સુધી પાછા ઘરે ન આવ્યા ત્યારે તેમના ભાઈઓએ તેમની શોધ ખોળ કરતા કોઈ માહિતી મળી ન હતી.

આશરે ૪૦ વર્ષ પછી જ્યારે ઉપર જણાવેલ મિલકતના હાલના કાયદેસરના વારસદારો એટલે કે પ્રભાશંકર અને રતિલાલના દિકરાઓ મિલકતને વેચવા માંગતા હતા પણ એમ કરી ન શક્યા કારણ કે અરવિંદભાઈનુ પણ નામ આ મિલકતમાં હતુ અને અંતે વારસદારોએ અમદાવાદની સીટી સીવીલ કોર્ટમાં દિવાની દાવો દાખલ કર્યો.

નીચેની અદાલતના તારણ મુજબ અરવિંદભાઈને શોધવા માટે કોઈ જ યોગ્ય પ્રયાસો કરવામાં આવેલ ન હતા. નીચેની અદાલતે નામદાર ગુજરાત હાઈકોર્ટના ૨૦૦૯ વો.૧, જીએલએચ ૧૬૪ પુજા વિજય રાયચંદાની તે વિજય એમ. રાયચંદાનીની વિધવા ઓરત અને બીજાઓના ચુકાદા મુજબ સિદ્ધ કરી દર્શાવ્યુ હતુ કે ગુમ થયેલ વ્યક્તિની ફરિયાદ લગત પોલીસ સ્ટેશનમાં કરવામાં આવી હતી અને પોલીસના રેકર્ડ પ્રમાણે ગુમ થયેલ વ્યક્તિનું ઠેકાણુ મળ્યુ ન હતુ. આ સાથે એવુ પણ ટાકવામાં આવ્યુ હતુ કે જ્યારે સાત વર્ષ અથવા તેથી વધારે સમય સુધી કોઈ વ્યક્તિના ઠેકાણાની અન્ય વ્યક્તિઓને જાણ ન હોય કે જે વ્યક્તિઓને મુળ રીતે જાણ હોવી જોઈએ ત્યારે એવુ માની શકાય કે તે વ્યક્તિ જીવીત નથી. જો કે, એ વાત ધ્યાને લેવી કે ગુમ થયેલ વ્યક્તિની શોધખોળ કરવા પુરતા પ્રયત્નો વાદીઓ દ્વારા કરવામાં આવ્યા છે તે હકિકતની

સાબિતીનો પુરો બોજો વાદીઓ ઉપર રહેલ છે કે જ્યારે ગુમ થયેલ વ્યક્તિને મૃત જાહેર કરવાની દાદ માંગવામાં આવી છે.

વાદીઓના દાવાને રદ કરતો નીચેની અદાલતના આદેશ અને હુકમથી નારાજ થઈને વાદીઓએ નામદાર ગુજરાત હાઈકોર્ટમાં અપીલ દાખલ કરી હતી.

નામદાર ગુજરાત હાઈકોર્ટ આ કેસના નિર્ણય ઉપર આવતા પહેલા નીચે મુજબ ધ્યાને લીધું હતું. “ના તો ભારતીય પુરાવા અધિનિયમ ૧૮૭૨ ની કલમ ૧૦૮ મુજબ અથવા તો કોઈ તર્ક, અર્થઘટન કે કારણ થી એવું માનવું કે ધારવું કે માનવાની કે ધારવાની પરવાનગી આપતું નથી કે જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા સાત વર્ષ સુધી સાંભળવામાં ન આવ્યું હોય ત્યારે તે વ્યક્તિના ગુમ થયાના દિવસે મૃત પામી હતી કે એવા કોઈ સમયે જ્યારે વ્યક્તિ છેલ્લી વાર જોવામાં આવી હોય. આ માન્યતા ઉપર ખાલી એવું જ અનુમાન લગાવી શકાય કે ગુમ થયેલ વ્યક્તિ મૃત પામેલ હતી, જ્યારે તે વ્યક્તિના સાત વર્ષ સુધી ગુમ થયાનો પ્રશ્ન ઉભો થાય અને તે દરમિયાન ગુમ થયેલ વ્યક્તિ દ્વારા સાંભળવામાં ન આવ્યું હોય.

નામદાર કોર્ટે છેવટે નીચે મુજબ પ્રસ્થાપિત કર્યું :

“હું નીચેની કોર્ટ દ્વારા લીધેલ દ્રષ્ટિકોણને સમર્થન આપી શકતો નથી કે જો કોઈ એફ.આઈ.આર., પોલીસ દ્વારા તપાસ કે પછી પોલીસ રેકર્ડ અથવા તો કોઈ જાહેર નોટીસ ની ગેર હાજરીમાં કલમ-૧૦૮ હેઠળ મૃત્યુની ધારણા કરી ના શકાય. હું આવું એટલા માટે કહું છું કારણ કે મૃત્યુ થયા હોવાની ધારણા કરવા સારું કોઈ નક્કી પ્રક્રિયા ભારતીય પુરાવા અધિનિયમ-૧૮૭૨ ની કલમ-૧૦૮ દર્શાવતી નથી.”

નામદાર કોર્ટે પોતાના ચુકાદામાં વધુમાં એવું પણ નોંધ્યું છે કે: “ જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ સતત સાત વર્ષ સુધી પોતાના ઘરથી ગાયબ રહે જ્યારે પોતાના કુટુંબ સિવાયના વ્યક્તિઓ દ્વારા પણ તે ગુમ

થયેલ વ્યક્તિ તરફથી સાંભળવામાં ન આવ્યું હોય કે જે વ્યક્તિઓને કુદરતી રીતે ગુમ થયેલ વ્યક્તિની માહિતી મળી હોઈ, ત્યારે તે વ્યક્તિ મૃત માની શકાય. ત્યારપછી તે ગુમ થયેલ વ્યક્તિ જીવીત છે તેવી સાબિતીનો બોજો એવા વ્યક્તિ ઉપર આવી જાય જે ગુમ થયેલ વ્યક્તિના જીવીત હોવાનું દાવો કરે આ અનુમાન સામે પ્રશ્ન કરી શકાય.

નામદાર કોર્ટે આ ચુકાદામાં છેવટે એવું નોંધ્યું કે “આ હકિકતને ધ્યાને લેતા કે અરવિંદભાઈ કોઈ માનસિક તાણ કે શારિરીક ખોડ ના અભાવમાં ન હતા કે એવા કોઈ સંજોગોમાં ન હતા જ્યાંથી પોતાના પરિવાર જનોને સંપર્ક કરી ન શકે. સાથે એ હકિકત કે તેમને પોતાના પરિવારજનોને સને. ૧૯૭૦ માં કોઈ જ પ્રકારનો સંપર્ક કર્યો ન હતો. જેથી હું, એક સાધારણ માણસ તરીકે, એવું માનું છું કે અરવિંદભાઈ સને. ૧૯૭૦ માં મૃત્યુ પામ્યા હશે અથવા તો તેના થોડા સમય બાદ.”